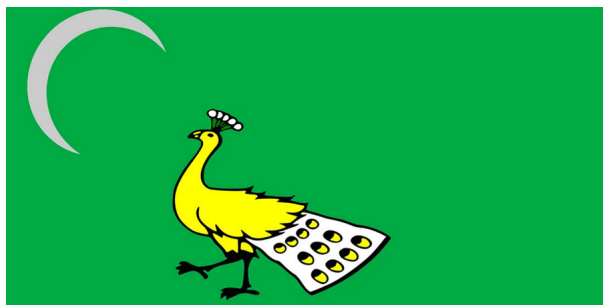

Газнавийларнинг сиёсий куч сифатида юзага келганини ва юксалиши масаласида ҳам биз совет тарихшунослигидаги мавжуд баъзи бир карашларни қабул қила олмаймиз. Чунки илгари газнавийларни (демак, уларнинг чамонини ҳам), асосан, салбий томондан кўрсатишга интилиб келинган, десак муболага бўлмайди. Чунончи, бу сулола асос топан Газна вилояти «исёнкор турк лашкарбошилари»га бойлик орттириш учун қулай жой сифатида шархланиб, ўз-ўзидан шу ерда кучга кирган ва мазкур шаҳар (вилоят) номи танилган газнавийлар сулоласи тарихи ҳам гўё худди шундай мақсад йўлида юзага келган ва фаолият кўрсатгандай баён этилган. Аслида эса тарихий воқеалик сабаблари бир нечта.

Биринчидан, Исмоил Сомонийдан кейин сомонийлар орасидан ҳар жихатдан етук, юкори даражада сиёсат юргиза оладиган арбоб етишиб чиққани йўқ. Бунинг оқибатида сомонийлар ўз ички, яъни сулолавий имкониятларидан кўра кўпроқ мавжуд сиёсий муҳит қонун-қоидаларига боғлиқ бўлиб қолганлар. Сиёсий муҳитни эса бу вақтда нуфузли лашкарбошиларсиз тасаввур қилиб бўлмасди. Газна вилоятидаги қучлар сиёсий фаоллигининг ошиши ва бориб-бориб алоҳида бир сулола даражасига кўтарилиши ҳам худди шундай йирик лашкарбошилар номи билан боғлиқ бўлганини биз қуйида яққол кўрамыз.

Иккинчидан, Туркистон минтақасида сиёсий тараққиётнинг ўзига ҳос томонларидан бири — бу даврда худди маданий ҳаётдаги каби бир қатор ўзига яраша қучли давлат арбобларининг, сиёсий сулолаларнинг юзага чиқишидир. Гап шундай ҳолнинг яхши-ёмонлигида эмас, оқибатларидан қатъи назар, шундай вазият содир бўлган ва бу билиб қўйилса ҳар жихатдан фойдалидир.

Газнавийлар сулоласи қандайдир «ўлжапарастлик» кетидан эмас, балки минтақада қечган ижтимоий-сиёсий муносабатлар муҳитида юзага келганлигига доир гувоҳликлар манбаларда етарли даражада топилади. Юкорида биз сомонийлар саройида йирик лашкарбошилар тутган мавқеа ҳақида айтиб ўтгандик. 961 йили сомоний ҳукмдор Абдумалик ўлиmidан сўнг вазирлар тахтга марҳумнинг ўғлини ўтказадилар. Бунга, манба тили билан айтганда, «Сомонийлар хонадони учун мактовга лойиқ хизматлар қилиб келган ҳамда ноиблик ва лашкарбошилиқ йўлини тутган» Алптегин қаршилиқ қилади. Шу тариқа давлат арқонлари ва Алптегин ўртасидаги муҳолифлик қучайиб авжига чиқади. Лашкарбоши Бухорони тарқ этади. Хатто шундан кейин ҳам зиддиятлар тугамай, охирида Алптегин ва Бухоро кўшинлари ўртасида тўқнашув содир бўлиб, бухоролик

лашкар маглубиятга учрайди. Сомонийлар хонадони ва Мовароуннахр билан алокани узган Алптегин Газна вилоятида ўз хукмронлигини ўрнатади. Унинг вафотидан (963) сўнг Газнада навбати билан Амир Исхок ибн Алптегин, Амир Билгатегин, Амир Пирий, Амир Сабуктегинлар хукмронлик киладилар. Газнавийлар сиёсий сулоласига асос солган ҳам аслида ана шу Сабуктегин бўлади. Шу билан бирга Газнанинг минтака сиёсий марказларидан бирига айланишида биринчи салмокли кадамни Алптегин кўйганини ҳам эсдан чикармаслик керак.

Зикр килинганидек, Алптегин сомонийлар билан алокани узган бўлишига карамай, сомонийлар Газнада мужассамлашган ва кулоч ёйиб бораётган сиёсий-харбий кучга доимо эҳтиёж сезиб келганлар. Бунинг яққол исботини Сабуктегин ва сомоний Нух III (976—997) ўртасида Кеш атрофида бўлиб ўтган учрашув (бунда Сабуктегин Нухни қўллаб-қувватлаши хақида ваъда берган), ё бўлмаса 994 йили сомонийларнинг энг ашаддий душманларидан Абу Али Симжурийнинг тор-мор этилишида Сабуктегин тутган асосий ўрин оркали кўриш мумкин. Сабуктегиннинг обрў-эътибори сўнгта йилларда шу даражада юкори бўлганки, у «дину давлат химоячиси (Носир ад-дин ва ад-давла)» фахрий унвони билан машхур эди.

Газнавийларнинг ҳам расман, ҳам амалан сиёсий куч сифатида тан олиниши 996 йилга тўғри келади. Юкорида кўриб чиқилганидек, корахонийлар бир неча марта Бухорога тахдид соладилар. Тилга олинган йили эса Сабуктегин сомонийларни корахонийлар «чангали»дан саклаб қолади. Сомоний Нух III ракиб олдидаги заифлигини сезган холда унга мурожаат килади. Сабуктегин эса Бухорони қўлга олиб, корахонийлар билан келишувга имзо чекади. Бунга кўра Амударёдан жанубда жойлашган барча вилоятлар Сабуктегиннинг номига мухрланади. Унинг вафотидан (997) кейин аввалига тахтга бир оз муддат унинг ўғли Исмоил ва 998 йилдан эса бошка фарзанди Махмуд чиқади. Газнавийлар кудрати ва шуҳратини оширган хукмдор ҳам аслида ана шу Махмуд хисобланади. Чунончи, унинг хукмронлиги даврида (998—1030) Хоразм, Хуросон, Сейистон, Кобул, Газна, Шимолий Хиндистон каби вилоятлар ва маконлар газнавийлар измида бўлган. Махмуднинг ўлиmidан сўнг тахтга унинг ўғли Мухаммад ўтиради, вахоланки, ундан катта ўғли (Масъуд) ҳам бор эди. Ўша замонда ёзилган манбалар шарҳига кўра, Махмуд тахтни кичик ўғли Мухаммадга васият қилиш билан бирга, унга «Аканг Масъуд билан карама-каршиликка борма, агар у сенга қарши чикса, урушиб юрма, (бекор) нобуд бўласан», деган. Хакикатан ҳам тез орада Масъуд ва Мухаммад ўртасида муҳолифат юзага келади. Масъуднинг Мухаммаддан устун бўлганлигини замондош тарихчилар ҳам тан оладилар. Хуллас, шу йилнинг ўзидаёқ Масъуд тахтни эгаллайди.

Илгарилари ҳам кўп марта кўрганимиздек, одатда, бирон-бир сулола тарихида муайян маънода бекаму кўст, доимо «ошиги олчи» сиёсатчи тарих сахнасига бир марта чиқади. Газнавийлар ҳам бундан мустасно эмасдилар. Шунинг учун ҳам Масъуд даври (1030—1041) асосан Махмуд саъй-харакатлари билан қўлга киритилган натижаларни саклаб қолиш йўлидаги уринишлар йиллари бўлди, десак тўғри бўлади. Биринчидан, 1034 йили Хоразм газнавийлар таъсир доирасидан чиқади. Иккинчидан эса Хуросонда бошка бир сиёсий сулола — салжукийларнинг кучайиб бориши ҳам худди мана шу Масъуд даврига тўғри келган. 1035 йилги келишувга биноан Масъуд салжукийларга (Йабгу, Тўғрил, Довуд бошлик қабилаларга) Нисо, Фарова, Дехистон вилоятларини маскан ва яйлов сифатида беришга мажбур бўлади. Вакт ўтиши билан куч-қудрат

орттирган салжукийлар 1038 йили Нишопурни эгаллайдилар. Шу йилги Сарахс атрофидаги Масъуд билан жангда маглуб бўлишларига карамай, кўп ўтмай — 1040 йили Марв ва Сарахс оралигидаги Дандониконда салжукийлар газнавийларга чунонам зарба берадиларки, шундан сўнг Сабуктегин авлодлари ўзларини ўнглай ололмайдилар. Хуросон кўлдан кетади. Гарчи Масъуд ўгли Мавдуд (1041—1049) ўз хонадонининг илгариги мавкеини тиклашга уринган бўлса-да, бунинг уддасидан чиқолмаган. Чунки фурсат кўлдан кетганди. Газнавийлар бундан буён факат Газна вилояти ва Шимолий Хиндистондагина ҳукм юргизишга кодир бир ҳудудий сулолага айланиб қолганлар. Бирок нима бўлганда ҳам 1187 йилга қадар улар ўз фаолиятларини тўхтатганлари йўқ. Мавдуддан сўнг сулолага навбати билан Али, Абдурашид, Иброҳим, Масъуд II, Арслоншоҳ, Баҳромшоҳ, Хисравшоҳ, Хисрав Маликлар етакчилик қилганлар. Газнавийлар даври бошқарув тизими ўзининг мураккаблиги билан диққатни жалб этади. У кўп жihatдан сомонийлар, қорахонийлар замонидаги давлат бошқаруви тизимларига яқин ва ўхшаш. Бу табиий ҳол. Чунки илгари ҳам таъкидлаб ўтганимиздек, ҳар қандай бошқарув тизими (шакли) мавжуд ижтимоий-сиёсий, иқтисодий ва маънавий-маданий шароитга боғлиқ бўлади. Бошқа томондан эса газнавийлар ҳукмронлиги остида бўлган Хуросон, Сейистон, Қобул, Газна қабил вилоятлар минтақанинг ажралмас таркибий қисмлари бўлиб қолганликларини назарда тутсак, бошқарувчилик тараккиётидаги ўхшашликлар, яқинликлар сабаби маълум бўлади.

Демак, бошқарув тизимининг марказида даргоҳ ва девонлар (вазирликлар) турган. Авваллари ҳам қўрилганидек, даргоҳга олий ҳукмдор (газнавий ҳукмдорлар «Амир» унвонига эга бўлганлар) ҳаёти ва фаолияти билан алоқадор хизматлар, амаллар қилган. Улар орасида «хожиблик» хизмати алоҳида эътиборга лойиқ. Газнавийлар даври бўйича манбаларда биз хожибликнинг қуйидаги шаклларига дуч келдик: улуг хожиб, сарой хожиби, навбатчи хожиб, хожиб-жомадор. Улуг хожиб нафакат бошқа хожиблар орасида, балки умуман мамлакат ва давлат ҳаётида алоҳида мавқега эга бўлган. Бунга ишора берувчи бир неча мисоллар келтирамиз. Маҳмуднинг ўлиmidан кейин Муҳаммаднинг тахтга ўтиришига бош-қош бўлган ва, қисқа муддатга бўлса-да, бошқарув ишларини ўз ихтиёрида мужассамлаш-тирган ҳам улуг хожиб Али бўлади. Расмий маросимларда улуг хожиб олий ҳукмдорга энг яқин жойни эгаллаган. Унга гоёт муҳим вазифалар юклатилган. Катта аҳамият қасб этувчи жангларда улуг хожибга қўшиннинг энг салмоқли ва масъулиятли қисмига бошчилик қилиш вазифаси юклатилган. Масалан, олий ҳукмдор марказни бошқарса, сипоҳсалор ўнг қанотга, улуг хожиб эса чап қанотга қўмондонлик қилган. Улуг хожиб ўта жиддий ҳарбий юришлар, махсус сараланган қисмларни текшириш, таъминотини жойига қўйиш тадбирларида ҳам фаол бўлгани маълум. Олий ҳукмдор иа улуг хожиблараро муносабатлар нечоғлиқ бўлганлигини шундан ҳам қўриш мумкинки, Масъуд улуг хожиб Али Қарибга йўллаган бир мактубида унга «фозил (улуг) хожиб, биродар» деб мурожаат қилади. Сарой хожибининг вазифаси тушунарли — у сарой эшиқоғаси бўлган.

Хожибга қелсак, фикримизча, хожиблик, умуман олганда, қандайдир бир ижтимоий-сиёсий табақа сифатида кўпроқ намоён бўлади. Қараз қилиш мумкинки, ўз даври учун хожиблик риқарлик тушунчасига яқин бўлса ажаб эмас. Масалан, манбаларда шундай маълумотларга ҳам дуч қеламизки, улар қенгрок мулоҳаза қилинса, мазкур қараз беасос эмаслиги равшан бўлади. «Тарихи Масъудий»да ўқиймиз: «Амир Абдураззоқ... вилоят амирлиги ҳалъатини қийди... Унинг икки қуломига эса қора (қакмон) бердилар, хожиблик учун». «Хожиб Бадр ва хожиб Эртегинларга иқкита қимматбаҳо

халъат бердилар. Бадрга улуг хожиблик (халъати), Эртегинга эса гуломлар бошлиги (халъати) берилди». Хожиблар бир вақтнинг ўзида шихна ё сипохсалор мансабига эга бўлганларини ҳам эслатиб ўтиш жоиздир. (Хожиблар одатда кора чакмон ва икки учли кулох кийиб юрганлар.)

Даргох фаолиятида сипохдор (сарой хизматчиси), даводдор (олий ҳукмдор шахсий хужжатлари, ёзув-чизуви билан боғлиқ ишларга бош-кош хизматчи), пардадор (махрам, сир сакловчи, пинхона вазифаларни бажарувчи), мартабадор (саройдаги ўрта даражадаги амалдор), фаррош (саройдаги кичик хизматчилардан), хазиначи, жомахона (кийим-кечак сакланувчи хона) бошлиги каби мансаб ва хизматларнинг ҳам ўз ўрни бўлган.

Девонлар (вазирликлар) ижроия идоралари бўл-ганлиги ўз-ўзидан тушунарли. Манбаларда бундай девонлардан бештасининг номи тилга олинади: Вазир девони, яъни бош вазир девони; харбий ишлар девони; дипломатик ва бошқа расмий тадбирлар, хужжатларни расмийлаштириш, тузиш девони; ҳисоб-китоб, яъни молия девони; почта-хабар девони. Мазкур девонларнинг вазифалари ҳақида илгари ҳам сўз юритганимиз учун бу борада яна тўхталиб ўтирмаймиз. Гарчи манбаларда мушрифлик (давлат назорати), мухтасиблик девонлари тилга олинмаса-да, аммо жойларда шундай хизматлар мавжудлигидан уларнинг марказий девонлари ҳам бўлган, деган хулоса чиқади (масалан, шаҳар мушриф, вилоят мушриф мансаблари бўлганлиги аниқ). Вилоят бошлигини волий деганлар ва уни олий ҳукмдор тайинлаган. Вилоят ижроия бошқарув ишларини амид олиб борган. Шаҳар бошлигини раис деб атаганлар. Шаҳар микёсида шихна, кутвол (калъа ко-менданти), соҳиби девон (маъмурий бошқарувчи) каби амалдорлар ҳам фаолият кўрсатганлар.

Биламизки, газнавийлар, айникса, Махмуд даврида кудратли кўшинга эга бўлганлар. Олий кўмондонлик ҳукмдорнинг ўз ихтиёрида бўлганлиги табиий. Бош кўмондонликка (сипохсалор) эса сулоланинг энг ишончли, асосан, шу хонадон намояндаси тайинланган. Масалан, Махмуд бундай мансабга укаси Мухаммад Юсуфни лойик топган. Юкори даражадаги харбий лашкарбошилар салор, ўрта даражадагилари сарханг дейилиб, охиргилари хайлларга (бир неча ўн отликларга) бошчилик қилганлар. Харбийлар ўз почта, қозилик хизматларига эга эдилар. Газнавийларнинг ҳам сара-ланган жанговор қисмлари (гвардия) бор эди, аммо улар тўғридан-тўғри даргох ихтиёрида бўлган. Газнавийларнинг ташки алоқалари масаласида икки нарсга эътибор бериш лозим: уларнинг минтака ҳудудидаги муносабатлари ва минтакадан ташқаридаги ало-қалари. Газнавийларни минтақанинг Мовароуннаҳр, Фарғона, Ёттисув, Шарқий Туркистон қисмларида ҳукмрон бўлган қорахонийлар билан муносабатлари ҳақида юкорида бир қадар тўхталиб ўтгандик. 1001 йилги Махмуд Газнавий ва Наср Қорахоний ўртасидаги қелишувга биноан Амударё икки томон манфаатларини ажратиб турувчи чегара ҳисобланган.

Гарчи бу ахднома кейинчалик бир неча марта (асосан қорахонийлар томонидан) бузилиб турган бўлса-да, умуман олганда, дарё икки томон учун чегара бўлиб қолаверган. Бунинг сабабини қуйидагича тушунтириш мумкин. Газнавийлар учун ҳудди ўзлари каби қучга тўлиб турган қорахонийлар билан муносабатларни қескинлаштиришдан кўра Хоразм ва Шимолий Хиндистонни бўйсундириш ҳам реал, ҳам моддий жиҳатдан анча нафли эди. Бунинг шундан ҳам билиб олса бўладики, Махмуднинг ўзи Шимолий Хиндистонга бир неча марта харбий юриш уюштирган, Хоразмни бўйсундирган (1017 йили). Шу маънода Махмуд узокни ўйлайдиган, минтақадаги умумий сиёсий вазиятни яхши биладиган

сиёсатчи сифатида гавдаланади. Ҳам ҳудудий, ҳам сиёсий-ҳарбий, иқтисодий жихатлардан ўзига яраша қудратта эга бўлган қорахонийлар билан бирданига кескин сиёсат юргизиш қалтабинлик бўларди. Шимолий Хиндистонда, кейинчалик Хоразмда эришилган сиёсий-ҳарбий ютуқлардан сўнг эса газнавийлар қорахонийлар билан нафакат тенгма-тенг рақобатлаша оладиган, балки улардан устунроқ даврга ҳам етишадилар.

Салжукийлар билан муносабатда ҳам Маҳмуд узокни қўзлаб иш тутади. Гарчи бу вақтда салжукийлар етуқлик даражасидан йироқ бўлсалар-да, лекин умуман жиддий ҳарбий қуч сифатида Хуросонга ҳавф тугдиришлари мумкин эди. Айниқса, Маҳмуднинг Шимолий Хиндистонга уюштирган юришлари чоғида бундай ҳавф воқеаликка айланиши эҳтимолга яқин бўлган. Шунинг учун ҳам у 1025 йили турк-ўғиз уруғларидан бир қисмига (тўрт минг чодир) Хуросондан манзил беради. Кейинчалик Масъуд даврида улар қучайиб, газнавийларга қашатқич зарба берадилар.

Шимолий Хиндистон билан алоқаларга келсак, совет тарихшунослигида бу ўлкага нисбатан газнавийлар тутган сиёсат босқинчилик, ўлжапарастлик, талон-торожлик ҳатти-ҳаракатлари орқали тушунтириб келинган. Фикримизча, бундай ёндашув қўп ҳам тўғри эмас. Чунки Шимолий Хиндистон, биринчидан, ўз даврида минтақанинг тарихий тарқибий қисми бўлган. Иккинчидан, марказлари Газна бўлган газнавийлар учун Шимолий Хиндистон қўшни ўлка бўлгани табиий. Хуросон ё Сейистонга нисбатан уларнинг интилишлари ва умуман сиёсатлари қанчалик табиий бўлса, Шимолий Хиндистонга нисбатан ҳам шундай эди. Учинчидан, газнавийлар таъсир доирасида бўлган Шимолий Хиндистондаги маҳаллий сулолалар, сиёсий қучларнинг мушаккиллашган интилишлари, уларга қарши қўрашиш, қаршилиқ қўрсатишлари ҳам оддий ҳол бўлган. Шуларни назарда тутган ҳолда газнавийларнинг Хоразм ё Шимолий Хиндистонга ҳарбий юришларини ўша давр сиёсий, иқтисодий, халқаро муносабатлари орқали ба-ҳолаш мақсадга мувофиқ бўлади. Албатта, биз ҳар до-имдагидек тўқилган қон ва қўрилган талафотларни оқлай олмаимиз.

Газнавийларнинг минтақадан ташқаридаги алоқалари ҳақида сўз кетса, Араб халифалиги билан муносабатлар тўғрисида тўхталишга тўғри келади. Газнавийлар шу замонга келиб илгариги қудратини йўқотган халифалик ҳурматини ўрнига қўйишга ҳаракат қилганлар. Зеро, бу уларнинг манфаатларига мос келар эди. Яъни, биринчидан, Араб халифалиги шунчалар заиф эдики, минтақадаги бирон-бир сиёсий сулола (масалан, қорахонийлар, қоразмшоҳпар ва газнавийларнинг ўзлари ҳам) уни реал қудрат сифатида тан олмасди. Демак, халифалик томонидан газнавийларга қарши ҳарбий ҳавф-ҳатар йўқ эди. Аксинча, Масъуднинг тили билан айтганда, «Агарда халифалик дарғоҳига ҳурматимиз бўлмаганда эди, иочор Бағдодга отланиб ҳаж йўлини ҳоли қилиб қўярдик... Агар отамиз қазо қилмай, Хуросонга қайтишга мажбур бўлмаганимизда, албатта, бугун Миср ва Шомда (ҳам ҳукмрон) бўлардик». Иккинчидан, минтақанинг ўзида ҳам газнавийларнинг рақиблари етарли эди. Яна бир, ҳатто заиф, аммо очикдан-очик душман орттириш ортиқчалиги тушунарли. Учинчидан, Араб халифалигининг минтақага қўли етмаса ҳам, «тили» етарди. Яъни минтақадаги сиёсий қучларни бир-бирига

гиж-гижлаш, фиску-фасод уругларини со-чиш унинг сиёсатига айланиб колганини биз сомонийлар даврида ҳам кўргандик. Газнавийлар эса халифаликка «хурмат» билан караб, ўзларига нисбатан ҳар қандай бузгунчилик ҳаракатларини бартараф этдилар ва ҳатто ундан ракибларига қарши фойдаланиш имко-нини ҳам четта суриб қўймадилар. Ташки алоқалар ҳақида сўзни хорижий меҳмонлар-ни қабул қилиш маросимига оид қуйидаги лавҳа билан тугалласак. Баён 1032 йилда Масъуднинг Араб халифалигининг олиймаком элчисини қабул қилиши ҳақида. «Тонг ёриша бошлаган замон тўрт минг сарой гуломи (яъни гвардия) амирлик саройининг икки тарафидан бир неча қатор бўлиб саф тортдилар. (Шундан) икки минг нафари икки учли қулох (қийиб) ва ўнта попуги (осилиб турган) қамар (тақиб) олгандилар. Ҳар бир гулом қумуш гурзи (тутиб турарди). Қолган икки минг (гулом) тўртта пар қадалган қулоҳда эдилар. Белларидаги қамарга ўқдон, қилич, қамонни тутиб турувчи қайиш маҳкамланган, ҳар бир гуломнинг қўлида қамон ва ўчтадан ўқ. Барча (тўрт минг гулом) қимматбаҳо нафис ипакликдан (тиқилган) қамонда эди. Ҳос гуломлардан ўч юзтаси амир (яъни олий ҳукмдор) ўтирган супа яқинида ҳар томондан саф тортиб гуардилар. Уларнинг қийимлари янада кўркем (бўлиб) (бошларида) икки учли қулох, қамарлари зардан, гур-зилари ҳам заррин. (Ораларидан) бир неча қишининг қамарлари қавохирлар билан безатилганди. Яна эллик-олтмиш нафар (гулом) нақроқда Дилмон саройи ўртасида қалқон бўлиб турардилар. Даргоҳ улуглари, вилоятлар волийлари, ҳожиблар — барчаси икки учли қулоҳда, зар қамарлар тақиб олганлар. Сарой ташқарисида мартабадорлар турардилар. Филларнинг сони ҳам кўп эди. Лашқар эса шай бўлиб, қимматбаҳо нафис ипаклик қийимда, соябонлар (остида), (ҳар бир қисм) ўз қурол-яроғи, белгилари билан бир-бирларига қара-ма-қарши томонларга сафлангандилар, (ҳудди) шулар орасидан элчи ўтиши қерак эди. Элчини бошловчи безатилган отларни олиб кўпчилик ҳамроҳлигида (ташқарига қараб) юради. (Ў ерда) элчини отга миндирадилар. (Сўнг) уни бошлаб қелдилар. (Шунда) бургу, қатта-қичик ногоралар овози янграб қетдики, гўё қиёмат қуни қелгандай (дейсан қиши). Элчини ана шундай улугвор тақаллуф билан қузатиб қордилар. Бундай (қабул маросимини) у умрида кўрмаганди. Қоятда қайратга тушган қолда у қўшққа қадам қўйди. Амир (яъни олий ҳукмдор — А. З.), Оллоҳ ундан рози бўлсин, супа олдида тахтда ўлтирарди. Қалифа элқиси салом қерди. У қора (қийимда) эди. Қавобни улуг қожа Аҳмад Қасан қерди. Амир ёнида ундан бўлақ қеч қимса ўлтирмаганди. Қолган барча тик турарди. Қожиб Абу Наср элқининг тирсақидан тутиб ўлтиришга ундади...».

Газнавийларнинг минтақа маданий ҳаётида тутган роли ҳақида гапирарқанмиз, XI аср фан ва маданияти таракқиёти ва оламшумул ютуқларида улар ҳукмфармо бўлган мақон ва қамоннинг ўрни қатта бўлган. Албатта, бунинг сабабини энг аввало минтақанинг анъанавий фан ва маданият ўчоғи бўлиб қелганлиғи билан боғлаш мумкин. Шу билан бирга фикримизча, бунда газнавийлар сулбласи намояндаларининг мақкур соҳага бўлган муносабатлари, шахсий имқониятлари омиди ҳам қамўрин тутмаган. Қунонқи, Маҳмуд Газнавий она тилиси турқийдан ташқари форс, араб, қатто паҳлавий тилларини ҳам муқаммал қилган, шеър қитган. Шунинг ўқун ҳам бўлса қерак Маҳмуд ва умуман газнавийлар ҳукмронлик қилган марқазлар ўз даврининг маданий муҳитида энг олдинғи ўринларда турганлар. Фарруқий, Унсурий, Манучехрий, Утбий, Гардизий, Байқақий, Носир Қисрав қабн мақшур шоирлар, тарихқилар, олимлар газнавийлар қомийлиғида фаолият кўрсатганлар. Буюқ аждодимиз Абу Райқон Беруний ҳам газнавийлар саройида илм билан шугулланиб ўзининг қўплаб мақшур асарларини, жумладан, «Қиндистон», «Геодезия», «Қоразмининг мақшур қишилари», «Масъуд қонуни», «Минералогия»,

«Сайдана»ни Газнада ёзган.

Газнавийлар билан яна бир машхур маданият арбобининг номи боглик. Сўз Абулкосим Фардавсий хакида. Форс адабиётининг дахо шоирларидан хисобланмиш Фирдавсий хаммага маълум «Шохнома» асарини ўттиз йилдан ортик вақт ичида ёзиб тугатиб, ўша замон тартиб-қоидаларига кўра давр султони Махмудга тақдим этади. Махмуд бу улкан шеърини асар (60 мингдан зиёд байтдан иборат) учун таомилга кўра шоирни тақдирлаши ва хурматини ўрнига қўйиши керак эди. Аммо у бундай қилмайди. Баъзи бир адабиётларда бунинг учун Махмудни қоралаш қонун тусига кириб қолганлигини назарда тутиб, бу масалага равшанлик қилишга ҳаракат қилайлик. Фирдавсий ўз халқи фарзанди ва қўйчиси сифатида табиий равишда Эронзамин ва эрон халқини мадҳ этади. Ва бунда эронликларнинг тарихи ва фазилатлари (донолиги, шижоати ва ҳоказо) масаласини ёритишда уларга туронликларни қарши қўяди. Бугунги кун тили билан айтганда асарда туронликлар салбий «қахрамонлар» сифатида гавдаланадилар. Туркийнасаб ҳукмдор сифатида Махмуд буни қабул қилолмаслиги табиий эди. Қайси ҳукмдор ўз халқига қарши руҳда битилган асарни тақдирлаган? Бундайи йўқ. Шунинг учун бу борада Махмудни айблаш тарихий ҳақиқатга ва умуман мантиққа зиддир. Газнавийлар даврида қурилиш, маърифий ишларга ҳам катта эътибор берилгани маълум. Газна, Балх, Нишопур, Шимолий Ҳиндистон шаҳарларида мадрасалар, масжидлар, хонақоҳлар, саройлар қўллаб қўрилгани манбаларда ўз аксини топган. Мадрасаларда турли соҳадаги фанлардан дарс берилган, илми толиблар учун ўз замонасида бой ҳисобланган кутубхоналар эшиги доимо очик бўлган.

Азамат Зиё